

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА МОВЛЕННЯ ДО ОБ'ЄКТИВНОЇ ДІЙСНОСТІ В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сташкевич І.А.,

аспірантка Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАНУ,
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01601
innchuk999@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-6052-5269

У статті розглянуто засоби мовного вираження об'єктивності та суб'єктивності оцінки в літературно-критичному дискурсі. У результаті дослідження виявлено, що оцінну функцію виконують одиниці мови номінативного й комунікативного планів — від слова до тексту, утворюючи складні структури, що допомагають розкрити додаткові аксіологічні відтінки. Автор спирається на структурні компоненти оцінки: суб'єкт оцінки, тобто особу (або соціум); об'єкт оцінки — предмет або явище; оцінний предикат; характер оцінки (або оцінну шкалу); оцінний стереотип та мотивацію оцінки. З'ясовано, що основною функцією семантико-стилістичної категорії оцінки є вираження ставлення суб'єкта мовлення до об'єктивної дійсності під час комунікативного процесу. У ході дослідження лексико-семантичної системи вираження оцінки в літературно-критичному дискурсі, аналізу аксіологічно маркованих лексем виявлено, що всі лексеми можна поділити на дві групи: із загальнооцінним та частковооцінним значенням. Після комплексного аналізу було здійснено спробу розмежувати засоби вираження об'єктивності та суб'єктивності репрезентованої автором оцінки.

Ключові слова: аксіологічна категорія мови, об'єктивність, суб'єктивність, оцінка, оцінне значення, літературно-критичний дискурс, загальнооцінне та частковооцінне значення, скалярно-антонімічний комплекс.

Сташкевич И.А.

Лексико-семантические средства выражения отношения субъекта речи к объективной реальности в литературно-критическом дискурсе

В статье рассмотрены средства языкового выражения объективности и субъективности оценки в литературно-критическом дискурсе. В результате исследования выявлено, что оценочную функцию выполняют единицы языка номинативного и коммуникативного планов — от слова к тексту, образуя сложные конструкции, помогающие раскрыть дополнительные аксиологические оттенки. Автор опирается на структурные компоненты оценки: субъект оценки, то есть лицо (или социум); объект оценки — предмет или явление; оценочный предикат; характер оценки (или оценочную шкалу); оценочный стереотип и мотивацию оценки. Выяснено, что основной функцией семантико-стилистической категории оценки является выражение отношения субъекта речи к объективной действительности во время коммуникативного процесса. В ходе исследования лексико-семантической системы выражения оценки в литературно-критическом дискурсе, анализа аксиологически маркированных лексем выявлено, что все лексеммы можно разделить на две группы: с общеоценочным и частичнооценочным значением. После комплексного анализа была предпринята попытка разграничить средства выражения объективности и субъективности репрезентованной автором оценки.

Ключевые слова: аксиологическая категория языка, объективность, субъективность, оценка, оценочное значение, литературно-критический дискурс, общеоценочное и частичнооценочное значение, скалярно-антонимический комплекс.

I. Stashkevych

Lexical-semantic means of expressing the attitude of the subject of speech to objective reality in the literary-critical discourse

The article touches upon means of expressing the objectivity and subjectivity of evaluation in literary-critical discourse. We establish those nominative and communicative language items ranging from word to text that perform the function of evaluation expression and forming complex structures serving to convey additional axiological nuances. In our article, we relied on the structural components of evaluation: the subject of evaluation, that is, the person (or socium); object of evaluation — a thing or phenomenon; estimated predicate; the nature of the assessment (or the scale of assessment); estimated stereotype and assessment of motivation. We found out

that the main function of the semantic-stylistic category of evaluation is the expression of the attitude of the subject of speech to the objective reality during the communication. Studying the lexical-semantic expression system in the literary-critical discourse and analyzing axiologically-tagged lexemes, we found out that all lexemes can be divided into two groups: with general and partial value. After a comprehensive analysis, an attempt is made to differentiate between the means of expressing objectivity and subjectivity represented by the author's assessment.

Key words: *axiological category of language, objectivity, subjectivity, estimation, estimative value, literary-critical discourse, general and partial value, scalar-antonymic complex.*

Засобом репрезентації інтелектуального пізнання людиною навколишнього світу є мова оцінки, а саме — оцінність в мові.

Критичний огляд літератури. Численні наукові праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців були спрямовані на різнобічне вивчення аспектів оцінки та оцінного значення: оцінної модальності та логіки оцінок (Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Івін, М. Ляпон та ін.); функціональної природи оцінки та її функцій у структурі висловлення та цілого тексту (О. Вольф, В. Гак, С. Дорда, І. Рахманова та ін.); семантико-прагматичних особливостей реалізації оцінного значення (Н. Арутюнова, Т. Космеда, Т. Маркелова, З. Фоміна та ін.); оцінки як типу мовного значення та співвідношення емоційного й оцінного компонентів у структурі значення (І. Арнольд, І. Стернін, В. Телія, В. Шаховський та ін.); мовних засобів вираження оцінки (Н. Бойченко, Т. Вендіна, Б. Коваленко, Н. Падич та ін.). Враховуючи високий інтерес до категорії оцінки, вважаємо перспективним продовжити дослідження у цій сфері.

Вступ. Користуючись теоретичними напрацюваннями, власними спостереженнями та аналізом аспектів прояву оцінки в мовленні, ми ставимо перед собою такі **завдання**: розкрити сутність опозиції «об'єктивність/суб'єктивність оцінки», охарактеризувати та порівняти мовні засоби вираження цих категорій у літературно-критичному дискурсі.

Огляд великої кількості мовознавчих праць демонструє зацікавленість лінгвістів категорією оцінки, яку розглядають в логіко-семантичному, семантико-прагматичному й комунікативному аспектах, що є свідченням актуальності вивчення обраної нами категорії мови.

Дослідження та обговорення. У широкому розумінні об'єктом оцінки мовознавці називають будь-який об'єкт, що потрапив у сферу оцінної діяльності суб'єкта [3, 18]. Об'єктом оцінки літературно-критичних статей, які є предметом нашого дослідження, стали погляди на мистецтво слова — критика (негативна оцінка) або ж похвала (позитивна оцінка) чиєсь мистецької праці: «В оповіданні динаміка розгортання дії стає млявою, драматизм теж спадає через те, що автор вдається до описового багатослів'я» (Л.г.); «Дев'яностотисячним тиражем видається роман С. Стельмаха "Хліб і сіль", що завоював уже

широке визнання» (Л.г.); «*Бувають такі нариси, коли в читача майже з перших сторінок втрачається найдорожче — інтерес до твору»* (Л.г.).

Іноді відгук критиків має рекомендаційний характер. Такий підхід до висловлення своєї суб'єктивної думки теж притаманний літературно-критичним статтям: «*Та ще хочеться порадити авторові не збиватися на буденну нарисовість, якою позначені його окремі оповідання»* (Л.г.); «*Пильна робота над сюжетом (зокрема, його загостренням) теж послужила б на користь творчого зростання письменника»* (Л.г.).

Цінність об'єкта, тобто аналізованого літературного твору як чиєсь мистецької праці, висвітлена з точки зору відповідності/невідповідності вимогам автора (мовця), отже, реалізує суб'єктивну оцінку предметів і їхніх ознак з точки зору мовця [5, 83]. Аналізуючи засоби вираження оцінки в літературно-критичному дискурсі, ми мали змогу переконатися у слушності цієї тези, висловленої В. Нікітевичем.

Спираючись на дослідження О. Вольф, ми вважаємо, що структурними компонентами оцінки є:

- суб'єкт оцінки, тобто особа (або соціум), що визначає цінність того чи іншого предмета, шляхом вираження оцінки;
- об'єкт оцінки — предмет або явище, цінність (або антицінність) якого визнається;
- оцінний предикат, тобто власне оцінка;
- характер оцінки (або оцінна шкала) — визнання цінності об'єкта оцінки (позитивної, негативної або нульової);
- оцінний стереотип та підстава чи підґрунтя оцінки — це її мотивація чи оцінна ознака.

Наявність такої складної багатокomпонентної структури пояснює велику кількість існуючих класифікацій оцінки і за критеріями, і за функціями, а саме: позитивна, негативна, нейтральна; абсолютна, порівняльна, об'єктивна, суб'єктивна; загальна, приватна, емоційна (передає емоції мовця, експресію), раціональна (представляє загальноприйняте судження про об'єкт оцінювання) та емоційно-раціональна.

Дослідниця Н. Арутюнова виділяє два типи аксіологічного (оцінного) значення:

- *загальнооцінний*, який реалізується прикметниками *хороший* та *поганий* та їх синонімами з різними стилістичними й експресивними відтінками;

— *частковооцінний*, у якому лексеми оцінюють лише один із аспектів об'єкта з певної точки зору. Їх детальна класифікація розроблена Н. Арутюною [1, 75].

Монологічне висловлювання, діалоги чи групові дискусії у різних сферах спілкування неможливі без аксіологічної категорії, без неї вони були б неповноцінними, незмістовними. Це дає нам всі підстави розглядати категорію оцінки як окрему функціональну семантико-стилістичну категорію, що реалізується в межах тексту (у нашому дослідженні це тексти літературно-критичних статей).

Лінгвістичні засоби усіх мовних рівнів поєднуються між собою у різних сферах спілкування, але без аксіологічної категорії було б неможливо досягти повноцінного виконання комунікативного завдання. Тож у своїй роботі ми не обмежуваємось лише стилістичними (А. Александрова, В. Воробйова, Л. Кудасова) чи семантичними (В. Сергеева) рамками.

Основною функцією семантико-стилістичної категорії оцінки є вираження ставлення суб'єкта мовлення до об'єктивної дійсності в ході комунікативного процесу.

Особливого статусу й значущості набуває взаємодія суб'єкта оцінки (автора) й адресата мовлення (читача, слухача). Це зумовлює поділ оцінки адресанта на раціональну (об'єктивну) та емоційну (суб'єктивну). Зупинимось на емоційності детальніше. Ми схилиємось до думки, що такий розподіл є до певної міри умовним (а до певної міри ні), оскільки раціональна (об'єктивна) оцінка так чи інакше теж несе позитивне/негативне емоційне забарвлення, і навпаки, емоційну оцінку не можна вважати суб'єктивною, якщо загальноприйнята думка була висловлена емоційно.

Існує й інша думка: «Оцінка — це об'єктивно-суб'єктивне чи суб'єктивно-об'єктивне ставлення людини до об'єкта, виражене мовними засобами експліцитно чи імпліцитно» [2, 158]. Мовець є оцінюючим суб'єктом, який висловлює адресату своє власне ставлення до об'єкта. Спираючись на цей факт, ми можемо сміливо стверджувати, що будь-яку власну думку не можна вважати об'єктивною, незалежно від того, як вона була висловлена — з емоціями чи без.

Літературно-критичні статті, по суті, і є засобом передачі від мовця до адресата своєї думки й емоцій, які її супроводжують. Чи можна вважати раціональною оцінку, виражену за формулою, запропонованою Е. Вольф, де А (суб'єкт оцінки) виражає, що Б (об'єкт оцінки) добрий/поганий [3, 75]? Зауважимо, що оцінну функцію виконують одиниці мови номінативного та комунікативного планів — від слова до тексту, а оцінні значення автор експлікує засобами різних мовних рівнів, утворюючи складні конструкції.

Тому ми переконані, що категорію оцінки, виражену поєднанням мовних засобів, варто

розглядати та інтерпретувати виключно в рамках контексту. Пояснення, уточнення й донесення до адресата оцінних позицій суб'єкта здійснюється через досягнення прагматичної цілі на загальному фоні комунікативної ситуації. У функціональному (динамічному) плані загальна текстуальна оцінка виражається в контексті, тобто на змістовому рівні висловленого. Лише комплексна оцінка допоможе найоптимальніше сприймати висловлене адресатом у процесі комунікації.

Працюючи із текстами літературно-критичних статей, ми помітили, що суб'єкту для повного вираження оцінки щодо об'єкта недостатньо обсягу окремих слів чи словосполучень, оскільки оцінне висловлювання виходить за межі одного чи навіть кількох речень. Отже, ми переконались, що вираження мовцем логічно завершеної оцінки об'єкта й досягнення прагматичної цілі можливе в рамках усієї комунікативної ситуації.

Вираження мовцем оцінного ставлення до об'єкта обговорення є висловленням власного сприйняття, що передається в усній чи письмовій формі. Суспільство, оточуюче середовище, безумовно, впливають на світогляд і мислення мовця.

Ідентифікуючи об'єктивність/суб'єктивність оцінки, слід враховувати градаційний характер оцінної шкали в мові. У своїх дослідженнях Т. Маркелова описує наявність так званої норми як точки відліку семантичних ознак, і відхилення від неї в бік зростання знаків «плюс» чи «мінус» порушує співвідношення позитивних і негативних оцінок аналізованого об'єкта. Об'єднання за принципом віднесеності до одного й того самого класу об'єктів формує скалярно-антонімічний комплекс. Крайні члени такого комплексу відображають полярні модуси одного й того самого поняття, а середній член — уявлення про норму ознаки. Результатом зростання однієї ознаки («добре» чи «погано») стає пропорційне зменшення іншої. На градаційній шкалі норма, як правило, зосереджується в центрі. Такий механізм розміщення норми формує протилежні полюси шкали, які постають через компаратив «більше» або «менше» [1, 243].

Асиметрія оцінних значень «добре» і «погано» є свідченням об'єктивності/суб'єктивності оцінки і описана у працях О. Вольф, та Н. Арутюною.

Відштовхуючись від описаного вище семантичного аспекту, перейдемо до аналізу мовних компонентів суб'єктивної/об'єктивної оцінки мови рецензій. Саме мовні засоби дають змогу виокремити й порівняти обсяг лексичного матеріалу, задіяного для вираження об'єктивної/суб'єктивної («позитивної» чи «негативної» тощо) оцінки в літературно-критичних текстах.

Оцінно-марковані лексеми (передусім іменники, прикметники та прислівники), фразеологізми є ядром функціонально-семантичного поля (ФСП),

яке взаємодіє з іншими компонентами в семантичній структурі мовного знака; а периферію утворюють одиниці лексичного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного рівнів [6, 8].

Виявлення позитивної та негативної конотації свідчить про об'єктивність чи суб'єктивність висловленої оцінки. Адже конотація як важливий елемент семантичної структури слова — це додаткові відтінки, що накладаються на основне значення слова в процесі комунікації та надають вислову експресивного забарвлення, певного колориту.

Концепти схвалення/критики, згоди/незгоди є прогнозованими і цілком логічними у літературно-критичному дискурсі. Спираючись на лінгвістичні праці, присвячені дослідженню структурно-семантичної категорії мови, наведемо приклади, які ілюструють вищезгадані концепти: «*Письменник плідно користується плодами народної мови, намагається розширити, збагатити свій словниковий арсенал за рахунок мало-займаних, повнозвучних слів*» (Л.г.); «*...приваблює манера автора писати широкими образними мазками...*» (Л.г.); «*Тут вгадується добра школа української класичної новели, яку автор прагне творчо освоїти*» (Л.г.); «*Він уміє передати напруженість, драматизм подій...*» (Л.г.).

Працюючи над дослідженням лексико-семантичної системи вираження оцінки в літературно-критичному дискурсі, аналізуючи аксіологічно марковані лексеми, ми виявили, що в одних лексемах оцінність реалізується валентно, тобто у поєднанні із залежними від них словами, а в інших випадках — за допомогою перенесення значення. Тому традиційно ми розподілятимемо всі лексеми на дві групи: із загальнооцінним та частковооцінним значенням.

Найважливішою дефініційною ознакою загальнооцінної лексики є представлення семантичної структури лише одним компонентом («плюс» або «мінус») з інтенсифікатором чи без нього. Або тлумачення лексем цієї групи безпосередньо або опосередковано через предикати «хороший» і «поганий». Такі лексеми всеохоплюючі, підсумково-узагальнюючі, тому й утворюють вужчий континуум порівняно з частковооцінними. Адже літературні критики активніше висловлюють своє ставлення до об'єкта в більш детальному аспекті.

Частковооцінна лексика відрізняється влучністю, яскравістю, насиченістю оцінних значень, якими переважно наділені прикметники й прилівники. Здатність експлікувати оцінку (ознаку

предмета, дії, стану) чи оцінні відношення (ознаку іншої ознаки) є їх природним й категорійним значенням.

Звернемо увагу на оцінку, репрезентовану іменниками й дієсловами, які передають ставлення до об'єкта. Ми можемо спостерігати за переміщенням аксіологічного аспекту з об'єкта (його якостей/властивостей) на суб'єкт (його емоції, враження, переживання).

Лексеми з частковооцінним значенням, використані автором літературно-критичної статті, є мовним засобом вираження суб'єктивної оцінки. Аксіологічно маркована лексика рецензії оцінює талант, творчий хист особи, яка презентує громадськості результати своєї мистецької діяльності.

Суб'єктивність автора рецензії проявляється не лише в оцінюванні креативності майстра художнього слова, а й у вираженні власного емоційно-чуттєвого стану як реакції на художній твір. Враження, що справляє аналізований об'єкт, тісно пов'язані з морально-етичною платформою людини та соціуму, ідеологією суспільно-політичного ладу, який, безперечно, вносить свої корективи у формування оцінки зокрема та світогляду в цілому.

Аксіологічний ареал оцінок креативності позбавлений об'єктивності, тому що оцінки, які репрезентують аналізовані об'єкти (художні твори), повною мірою залежать від персональних уподобань і принципів рецензента.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оцінка наскрізно пронизує всі мовні рівні, «набуваючи статусу міжрівневої структурно-семантичної категорії» [4, 306]. Вони демонструють різний стилістичний потенціал, квантитативну результативність та індивідуально-авторську специфікацію. Засоби вираження об'єктивності/суб'єктивності аксіологічної категорії функціонально неоднорідні.

Також важливо наголосити на схожості частини мовних компонентів, які репрезентують суб'єктивність/об'єктивність аксіологічної категорії. Ядерними реалізаторами більшості оцінок є прикметники й прислівники, навколо-ядерними — іменники, дієслова, а преференційними — слова категорії стану.

Оцінки, надані критиками аналізованому літературному об'єкту, вважаються абсолютною суб'єктивними, оскільки залежать від їхніх мистецьких смаків і навіть від особистого ставлення до автора художнього твору.

У подальшому ми плануємо дослідити культурологічний аспект мовних засобів вираження оцінки, яка панує у соціумі, в якому живе суб'єкт.

ДЖЕРЕЛА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1988. — 338 с.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — К. : Логос, 2003. — 304 с.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. — 2-е изд., доп. — М. : Наука, 2002. — 280 с.
4. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки / Т.А. Космеда. — Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. — 350 с.
5. Никитевич В.М. К вопросу о категории оценки в русском языке / В.М. Никитевич // Филологические науки. — 1960. — № 3. — С. 81–91.
6. Онищенко І.В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.В. Онищенко ; Дніпропетр. нац. ун-т. — Дніпропетровськ, 2004. — 20 с.
7. Літературна газета. — 1960. — № 1–5.

REFERENCES

1. Arutiunova, N. D. (1988). *Tipy yazykovykh znachenii: Otsenka. Sobytie. Fakt*. M.: Nauka, 338 p.
2. Belova, A. D. (2003). *Lingvisticheskie aspekty argumentatsii*. Izd. 2-e, pererab. i dop., K.: Logos, 304 p.
3. Volf, Ye. M. (2002). *Funktsionalnaia semantika otsenki*. 2-e izd. dop., M.: Nauka, 280 p.
4. Kosmeda, T. A. (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: Formuvannia i rozvytok katehorii otsinky*. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 350 p.
5. Nikitevich, V. M. (1960). *K voprosu o kategorii otsenki v russkom yazyke*. *Filologicheskie nauki*, # 3, 81–91.
6. Onyshchenko, I. V. (2004). *Katehoriia otsinky ta zasoby yii vyrazhennia v publitsystychnykh ta informatsiinykh tekstakh: avtoreferat dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 "Ukrainska mova"*, Dnipropetr. nats. un-t., Dnipropetrovsk, 20 p.
7. *Literaturna hazeta*, #1 – # 5. (1960).